

INTERVJU SA DILJAVEROM PEPOM

Priština | Datum: 13. februar 2022.

Trajanje: 84 minuta

Prisutni:

1. Diljaver Pepa (Intervjuisani)
2. Anita Susuri (Vodila intervju)
3. Renea Begoli (Kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Prvi deo

Anita Susuri: Gospodine Diljavere, ako možete da se predstavite, da nam nešto kažete o vašoj porodici, poreklu...

Diljaver Pepa: Zovem se Diljaver Pepa, rođen sam 1955. u Peći. Dolazim iz jedne prosečne porodice, građanske, koja se celoga života bavili zanatstvom, fotografijom. Inače, moj otac je u ranoj mladosti radio i kao trgovac, bio je po celoj Jugoslaviji, bivšoj Jugoslaviji tada... šetkali su se zbog trgovine, ćilimima, i... A stric mi je bio fotograf... prvi fotograf koji je postajao je bio Riza Pepa, ali nažalost njega su ubili devetsto... devetsto... '43, druge, ne zna se tačno. Sad, ko ga je ubio, da li su ga ubili partizani¹ ili balisti² to je enigma, još uvek nisu uspeli da dešifriraju.

Tako da, moje detinjstvo, kao i mojih vršnjaka tada, je bila škola, igra. Imali smo radnju, od '55, faktički kad sam se ja rodio, a i ranije. Sa svojih pet-šest godina sam već počeo da idem u radnju, ne da radim jer sam bio mali, ali da im odnesem neku vodu, da im nešto pomognem, idi kupi ovo, idi kupi ono. Tako da sam zanat započeo malo onako više, sa 15-16 godina. Mislim, znao sam toliko da sam mogao da radim. Osnovnu školu sam završio u Peći, "Miladin Popović". Gimnaziju "11. maj", tako se tad zvala, sad je "Bedri Pejani", u Peći. Studije sam započeo '74. na Pravnom fakultetu. Prekinuo sam na trećoj godini. Zbog različitih razloga.

¹ Pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta koji je predvodila Komunistička partija Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata.

² *Balli Kombëtar* (albanski: Narodni front) je bila albanska anti-komunistička organizacija osnovana 1942. godine. Ova organizacija mobilizirala je svoje članove na teritoriju Albanije, Kosova, Crne Gore, Srbije, Makedonije i Grčke. Njeni članovi su se nazivali balisti.

Anita Susuri: Htela sam da vas pitam o radnji vašeg oca. Gde je bila ta radnja i kako se vi kao dete sećate dakle tog... kako je izgledala ta radnja? Čega je bilo unutra? Kakvi su ljudi dolazili?

Diljaver Pepa: Da. Radnju smo faktički imali... rekoh ranije '50, '55, ali ja se toga ne sećam jer sam rođen '55.. Ali imali smo radnju... kako se ja sećam i ako [poznajete] Peć... ne znam koliko poznajete... sad je tu robna kuća. Tu smo imali [radnju] do '73. Radnja je faktički bila povezana s dugom čaršijom, u jednom redu. Radnja je bila dosta opremljena, kažem za to vreme. Bilo je reflektora, ali ne reflektori sa blicom kao sada nego sa svetlom. Bila je jedna velika kamera, gde su se slikali, za dokumenta, radi zabave. Tada je bilo jako interesantno da ideš da se fotografišeš. Ljudi bi se spremali nedelju dana ranije, "Idemo da napravimo set snimljenih fotografija". Tako da, radnja je bila jednostavna... mislim ovako, znaš, ne kao što su sad razni ateljei, ali je funkcionisalo.

Tada je bilo malo fotografa. U Peći je, na primer, postojalo dva-tri fotografa. Foto Pepa, Foto Gaši, Foto Nazmia, i tako. Tako da, sve vreme, posle škole, kad sam bio u osnovnoj školi, išao sam u radnju. Moja mladost je više bila provedena u radnji nego na ulici, u naselju, tu kući gde sam se igrao. Tako da je to neka...

Anita Susuri: Rekli ste da ste profesiju nasledili od vašeg strica, koji se prvo bavio...

Diljaver Pepa: Da.

Anita Susuri: ... fotografijom. Da li znate više odakle... kako se on bavio fotografijom? Kako je došlo do toga da se on bavi ovom profesijom?

Diljaver Pepa: {Slegne ramenima} Koliko su nam objasnili, jer ja ne poznajem strica... znam ga samo s fotografije. On je kao mladić od 17-18 godina... sad da li je bio u Zagrebu ili gde... tada su putovali zbog trgovine, zbog nečeg i započeo je zanat od... ne znam sad, znate, nisam siguran od koga i počeo je da se bavi fotografisanjem. Kad je došao u Peć, odatle... tada u Peći uopšte nije postojao fotograf, nije ih bilo. Možda je postojao ali... mi ne znamo baš. Tako da se bavio fotografijom. Tada stric nije imao radnju, nego je radio u kući. Tada su uslovi bili izuzetno teški. Morao je da fotografiše u kući, da... da sredi mračnu komoru. Tada je to bilo kao kupatilo, tu su sve pokrivali... i tu su morali da rade, da razvijaju filmove, da razvijaju fotografije, da ih suše i tako.

I pošto su strica... faktički on je nestao '42, '43. ne znam, onda je otac nastavio. Pošto je njemu ostala neka aparatura, neka oprema, u Peći nije bilo fotografa, i on je tako nastavio. Tako da je on počeo da se bavi time, ostavio je trgovinu, jer je pre tata imao i trgovačku radnju, pre nego što je počeo s fotografskim zanatom. I počeo je s fotografskim zanatom ... pomalo, pomalo, počele su sestre... Imao sam tri sestre. Jedna... najstarija nije radila. [Ljirije Pepa](#) je radila, ona druga sa Mersije Pepom. One su se faktički celoga života bavile fotografijom. Stariji brat, Skender, i on je studirao... svi su studirali ali

svi negde... nešto se desilo i prekinuli su studije. Posle Skendera, ja i moj drugi brat, on... Faktički svi smo se bavili fotografijom, cela porodica, osim majke i starije sestre (smeje se).

Anita Susuri: Pomenuli ste i trgovačku radnju koju ste imali... interesuje me sa kojim mestima se trgovalo, možda sa Istanbulom, ili Evropom, sa Jugoslavijom, ova mesta koja su više... Hrvatska, Slovenija?

Diljaver Pepa: Tada koliko... prema rečima, što se kaže, majka kaže... trgovalo se sa Istanbulom, sa Grčkom. Sada bivša Makedonija, Skoplje, tada je faktički bio Kosovski vilajet³... po tim regionima. U Albaniji, u Skadru, jer je Skadar bio kao najbliži grad ovde... tamo su često odlazili. Trgovali su svačim. Kad je otvorio radnju, tada je bila kao sada neka mala prodavnica, znate, bilo je svačega. Ali toga se ne sećam, samo ono što sam čuo tako da... ja se sećam kada smo bili fotografi, kad smo imali kuću kod robne kuće. Tu smo radili... postojala je do '74. '74. smo izašli... pošto je Opština ekspropisala da bi sagradila robnu kuću, dali su nam radnju prekoputa i tako smo nastavili.

Anita Susuri: Interesuje me i kako je tada bilo... dakle, kada ste vi bili dete, kako se sećate... naroda ili kakav... kako da kažem... vi ste bili kao... možda su trgovci bili u boljoj ekonomskoj situaciji. Kakav je Peć bio grad? Kakav je bio narod?

Diljaver Pepa: Peć kao Peć, jako lep grad (smeje se). Što se tiče života u to vreme... ja sam živeo u jednom naselju prema Kapušnici gde su svi faktički bili... bili su svi jednaki. Mi kao zanatlijska porodica smo živeli dobro. Uslovi školovanja su tada bili, znate, pričam o bivšoj Jugoslaviji, bili su kao što znamo, besplatno školovanje, zdravstvo. Ali život u celini je bio dobar, znate, ne mogu reći da smo imali neke posledice. Iako je po selima bio, znate, progon i... kao sakupljanje oružja, viška, mnogo su patili, ali ja kao dete se ne sećam da smo ono. Bili smo prosečna porodica znate, nismo bili, nismo bili toliko bogati ali ni... prosečno u Peći. Faktički celo naselje je bilo takvo, znate... plus zanatlije su živele još bolje jer su imale prihod svaki dan, znate, nisu čekali kraj meseca da dobiju plate.

Koliko se sećam u Peći, tada je bilo i dosta fabrika, postojalo je negde desert fabrika. Bilo je generalno razvijeno, znaš... u poređenju s drugim gradovima Kosova, bilo je razvijenije. I to je to što se tiče...

Anita Susuri: Vi ste možda bili mnogo mladi tada, ali da li se sećate Rankovićevog⁴ vremena, dakle '60, '65. kad su ljudi odlazili. Da li imate neko, kako da kažem, neko sećanje vezano za to...

³ Kosovski vilajet je bila provincija Osmanskog carstva, čija je teritorija znatno veća od teritorije današnjeg Kosova. Obuhvatao je celo današnje Kosovo i oblast Sandžaka (jugozapadni deo Srbije i severoistočni deo Crne Gore), severozapadni deo Makedonije i severni deo Albanije. Sedište Kosovskog vilajeta bilo je u Skoplju. Krajem 19. i početkom 20. veka, Kosovski vilajet bio je središte albanskog narodnog preporoda.

⁴ Aleksandar Ranković (1909-1983) bio je srpski partizanski heroj koji je preuzeo funkciju ministra unutrašnjih poslova u Jugoslaviji i bio je vođa Vojne obaveštajne službe posle Drugog svetskog rata. Stvorio je sistem terora na Kosovu, jer ga je smatrao opasnošću za bezbednost Jugoslavije od 1945. do 1966. godine, kada je izašao iz Saveza komunista.

Diljaver Pepa: Sećanja iz razgovora na primer, jer ja sam tada bio mlad, bila je '55, '60. kad je većina odlazila za Tursku. Iz razgovora sa starijom sestrom... faktički tata je uvek čuvao neka dokumenta u... imali smo kući jedan metalni sanduk, tu je držao jedan dnevnik. Nakon smrti oca, kad je umro '70, ova sestra dok je prelistavala pokazala nam je dokumenta... faktički imali smo spremljenu dokumentaciju da odemo za Tursku, '55. godine, te godine kad sam se ja rodio. Ali sestra se svojim insistiranjem suprotstavila odlasku tamo. Ona je bila malo starija, faktički bila je dvanaest godina starija od mene, imala je negde 15-16 godina, već je bila u gimnaziji i mnogo se suprotstavila. Tako da smo se spasili odlaska u Tursku. A što se tiče Rankovićevog vremena, samo iz razgovora ovako, nije da se nečeg sećam...

Anita Susuri: Da, bili ste jako mali. Hoću još malo da vas pitam o radnji, rekli ste mi kad ste počeli, možda kao 15 godišnjak, ali mislim da ste bili još mlađi kad ste išli sa sestrom po selima da slikate...

Diljaver Pepa: Da, da, da. I, kao što rekoh, u radnji sam počeo sa pet-šest godina, odlazio sam da nešto počistim, da... da im pomognem, kao dete što voli svugde da se meša. E tada je radila sestra, Ljirja... bila je jedna od, mislim tata, ali tata je već počeo polako-polako da sestrama dopušta da vode radnju, tako da, dve sestre, Ljirija i Mersija. I ja kao, faktički... tada su to zvali šegrt⁵, da očistim radnju ujutro... tada nije bilo da imaš kanalizaciju, vodu i to... da napuniš vodu... jer voda za fotografiju mora biti čista... zamenljiva. Tako da mi je ceo život otišao, kao što rekoh malo pre, više u radnji nego što sam bio u naselju da se igram s drugovima. Kad sam napunio negde 14-15 godina, tada sam već počeo da učim.

Da se vratim na pitanje o selu... imao sam devet, deset godina, sad ne znam baš ono... imao sam devet godina, deset godina, sad ne znam baš... i desila se promena lične karte. Iz sela u Metohiji je bilo malo problematično da žene dolaze da se fotografišu... znaš, takva je bila situacija... manje-više. I došao je jedan... vođa sela iz Prilepa koliko se sećam, neki Dulja, tako su ga zvali. Razgovarao je s tatom... to je bilo '69, '68. godine... sad ne znam baš tačno... 'Da li možete da dodete da fotografišete?' On je znao da sestra radi tu i dogovorili su se s tatom, sa sestrom... i otišli smo ja i sestra. Ja sam bio dete, ja sam držao pozadinsko platno, ili nešto kako bi joj pomogao.

I počeli smo od sela Prilep, tako da smo sva metohijska sela, od Prilepa do Dečana i... Streoc ovamo... ovamo sa druge strane prema Prištini, Zahaću i tamo smo fotografisali. To je bio dosta veliki posao tada, znaš, sva metohijska sela, za dokumenta, za ličnu kartu. I veliki posao i... i materijalno je bilo interesantno jer se dobro i zarađivalo tada. Sećam se kao danas, jedan televizor... tada samo što su se pojavili televizori. Moja sestra sa tim [novcem] "Evo abej⁶", rekla je: "uzmi kupi kao poklon jedan televizor". Tada praktično nije bilo televizora, bili su jako retki. I ovo...

⁵ Šegrt je bio naziv i status deteta koje je kod nekog majstora izučavalo zanat. Reč potiče od turske reči *sakirt* i persijske reči *sagrid* i u osnovnom značenju znači trgovački ili zanatski učenik.

⁶ Potiče od turske reči *Aga bey* - naziv iz poštovanja prema starijem muškarcu.

Anita Susuri: Da li vam se desilo nešto na primer... interesantno ili...

Diljaver Pepa: Tu smo svašta interesantno videli tada, sela nisu bila razvijena kao sada. Kad smo ulazili, ono što zovemo madža⁷, tu su spremali jela, tu su bile... Bilo je mnogo interesantno, znaš... da ne ulazim sad u detalje.

Anita Susuri: Da li ste primetili, na primer razliku između grada i sela? Da li je bila velika razlika?

Diljaver Pepa: Au sad... da, razlika je bila velika jer... tada je selo bilo zapostavljeno, mislim, mesta, gde su živeli. Više su se bavili poljoprivredom, stočarstvom, tako da su životu malo davali [značaja]. Bilo je, koliko se ja sećam, kula⁸ ili kuća gde su živeli je bila podeljena, deo za žene, deo za muškarce, gde su jeli, gde su pili, gde su zajedno spremali tu... i tako. Činilo mi se vrlo interesantno. A u gradu je bilo drugačije, znaš, uslovi su bili malo bolji, malo... Ali čovek navikne, adaptira se, znate, kad sam to video onda mi se činilo kao rutina, bilo mi je isto.

Anita Susuri: Kakve ste materijale tada koristili za razvijanje fotografija? Kako je išao taj rad? Gde ste nalazili te materijale?

Diljaver Pepa: Tada, u to vreme, mislim, na Kosovu nije bilo nikog ko je radio sa hemikalijama, sa ovim... uglavnom smo se snabdevali u Zagrebu. Tada je bila jedna firma koju su zvali Foto-tehnika... Fotokemika, gde su proizvodili te... hemikalije. To su bili razvijač, fiksir, faktički sada to zovu izbeljivač... (podrigne) izvinite... različiti papiri, filmovi, fotokemika. Tako da, tamo smo išli da se snabdevamo. Od '70. otvorili su predstavništvo u Skoplju, Fotokemika Zagreb. Tako da sam često išao sa sestrim Ljirijom u Skoplje, da nabavimo materijal. To je bio razvijač, bio je izbeljivač, papiri, filmovi.

Tada su filmovi bili drugačiji, nisu bili kao... vi ste mlade, ne znam koliko se sećate, filmovi u rolni, bili su filmovi u staklu, u setovima. Tako da je bilo dosta problematično da se nabave ali... kad se baviš jednim poslom koji voliš, onda se snađeš. Rad s fotografijom... u radnji je bio dosta težak. Fotografija koja se radila, nakon fotografisanja si morao da uzmeš to, taj film da razviješ. Film se razvio, onda, onda tu si imao jedan, kako mi kažemo, stres... možda je zažmurio. Jer ti ne možeš da vidiš kao sad... u digitalnom, na telefonu, "Slikaš se... a oči". Pokvari to, zaustavi, izbriši. Tako da, i to je bio neki stres.

Kad je dobro ispadalo, onda se taj film trebao osušiti. Osušio bi se dobro i stavljali smo u aparat. U aparat si onda morao papir, znaš... sad da vam opisujem, dugačak je postupak. Papir uđe ispod, aparat pušta zrakovu svetlosti kroz taj film i ta fotografija se tu inkorporiše. Onda uzmeš fotografiju i

⁷ Mesto gde se držalo brašno, kuhinja van kuće.

⁸ Kula je visoka kamena kuća sa dva ili tri sprata. Obično je izgradnja kule rađena na povišenim mestima i služila je kao stambena kuća. Mali prozori i kapci služili su za osmatranje i zaštitu od raznih napada. Na drugom spratu bile su gostinjske sobe.

staviš u razvijač. Sve ovo o čemu pričam se dešava u mračnoj komori. Tu je jedno malo svetlo, crveno, kako bi imao neku orijentaciju. Tu se fotografija razvija. Vidiš da si dobio ono što si tražio i onda se to stavi u izbeljivač kako bi zaustavio proceduru razvijanja, jer ako ostavimo duže onda to postaje tamnije, pokvari se. Staviš u izbeljivač. Ostaviš tu neko vreme, sat vremena, dva sata, tri sata, zavisi, i to se dobro ispere. Nakon ispiranja, uzme se fotografija.

Postoji jedna interesantna stvar koju ljudi ne znaju. Mi smo fotografije sušili na staklu. Jedno je staklo bilo na primer [veličine] metar sa pola metra i to staklo bismo lepo očistili, onda smo... faktički dečjim puderom, stavljali smo puder da bi se staklo sijalo, lepo. I mokre fotografije smo redali na staklo. S novinama, imali smo nešto kao valjak, tako smo to zvali, novine kako bi upile vodu. Kad smo brisali vodu, videlo se i ostavljali smo stakla blizu, ili negde gde je bilo vruće ili... leti smo ostavljali napolju kući. Od vrućine, sunca... sušile su se, sušile, sušile i došlo je do gotove fotografije. Tako da je bio jedan postupak... onda su kasnije izašle mašine na struju. Bilo je... bile su... imali su ploče tu, sušile su se, vadili su.

Anita Susuri: Do koje godine ste koristili ovaj postupak?

Diljaver Pepa: Sa ovim postupkom smo nastavili bogami... ja sam došao '74. Faktički do '74, ne... '78-'79... '80-ih su već počele kolor fotografije. Mislim kod nas, jer su počele malo ranije. Bogami dosta vremena je to trajalo, znate, ne sećam se godine baš ali... sećam se da smo '85-'86. faktički kupile prve mašine. Bile su za kolor fotografiju. Tada se to zvalo osušena fotografija, jer izlazi skroz spremne, iz sistema... od početka do kraja, samo izvadiš osušenu fotografiju. Brat, Skender, ih je kontaktirao... neke mašine u Nemačkoj. Došle su mašine. Tako da je započelo... doba kolora.

Anita Susuri: Koliko je vremena trajalo da jedna fotografije bude spremna? Dok ne... izađe finalni proizvod...

Diljaver Pepa: Vratću se malo unazad. Kako sam ja prvo počeo ovaj... da učim zanat. Bila je nedelja i nedeljom smo obično išli u radnju da je očistimo. Tada su podovi bili od dasaka, bojili smo ih sa raznim uljima, znate, zbog čistoće. U međuvremenu je došla jedna mušterija, nedeljom nismo radili, [došao je] da se slika. Ja sad... ne sećam se da li sam imao deset ili dvanaest godina. Rekao je: "Hoću da se slikam". Mislio sam kako da ga slikam, a fotografije su mu trebale nešto brzo. I ja sam skupio snagu i rekao da ću da probam, ako se nešto desi zvaću ili sestru, ili tatu i reći ću mu. Uzeo sam, imali smo neke aparate *light*⁹. Ti aparati su tada bili veličine dlana. Stavljali smo film... film... filmovi u rolni su se već pojavili. Stavljali smo film... i slikao sam ga. I sad njemu kažem: "Dođite za sat vremena, za sat vremena i videćemo šta ćemo". Otišao je, ja sam ga fotografisao. I uđem spremim brzo film. Samo mali komad filma i to uzmem da razvijem. I na sreću, dobro je ispalo. Tako da, od tad sam počeo da učim zanat. Onda su već počeli da mi daju zadatke koje sam mogao da odradim, nešto jednostavnije...

⁹ Serija malih i laganih fotoaparata.

Anita Susuri: Koliko vremena je na primer trebalo...

Diljaver Pepa: Trebalo je... za razvijanje fotografije. Na primer, jedno pranje filma je trajalo pet-šest minuta. Onda postupak sušenja, dok bi se osušilo, to je oduzimalo dosta vremena ako nisi imao... tada nisi imao ni fen da osušiš na primer. Ali je trebalo negde blizu, gde je vruće, blizu peći ako je bila zima. Ako je bilo leto, stavljali smo na sunce da se malo ovaj... A proces fotografije... i tu je rad trajao negde pola sata... razvijanje, čišćenje, sušenje. Tako da, manje od sat vremena, mislim, da napraviš jednu jednostavnu fotografiju, manje od sat vremena, dva sata, teško je bilo da se napravi...

Mi smo obično pravili fotografije preko dana. Uveče smo ih nosili kući i kući... ono što sam ranije objasnio sa staklom... i... uveče smo ih sušili. Ujutru kad ustanemo, uzeli bismo fotografije koje su pale sa stakla, samo smo sakupljali i [išli] u radnju. To je bio jedan postupak. Ja sam faktički do '81. radio u radnji. Tako je bilo... jer je '74. sestra došla u Prištinu, zvali su je s Medicinskog fakulteta da radi kao fotograf. Ostali sam ja, sestra i brat. Druga sestra je bila Mersija, brat i ja u radnji. Ja sam '78. otišao u vojsku, '79. sam završio vojsku, '80. u radnju, '81. sam došao poslom u Prištinu.

Anita Susuri: Pre nego što nastavimo, imam samo još jedno pitanje u vezi radnje u Peći. Da li je u to vreme bilo mnogo zahteva za fotografisanje i... rekli ste za lične karte i za...

Diljaver Pepa: Da...

Anita Susuri: ...dokumenta ali i za... zašto su još ljudi dolazili da se slikaju?

Diljaver Pepa: Osim za dokumenta, dolazili su za fotografije... da prave fotografije raznih veridbi, čak i svadbi jer tada [fotografi] nisu išli po svadbama da slikaju, došli bi nakon što su se uzeli, obično je dolazila cela porodica. Ne znam, ranije sam spomenuo, slikanje je bila velika ceremonija. Morali su nedelju dana ranije da se sprema, da kupe odeću... jer nisu išli u svakakvim stvarima da se slikaju. Tako da je bila procedura... radnja je bila... imala je svoj atelje. Tako da je bilo i muškaraca, i žena, dece, cela familija se slikala. Bio je dobar posao, znate, nije bilo toliko mnogo posla, ali dovoljno za dobar život.

Onda smo imali... vojska... tada su bile kasarne. Obično su oni izlazili subotom, nedeljom, vojnici. I morao sam da radim jer su dolazili da se slikaju... da imaju uspomenu na vojsku. Tada su pravili fotografije... imao si jedan šablon... na srpskom je bilo, na primer, šta ja znam: "Uspomena iz Jugoslovenske narodne armije" tada. I dosta je bilo, znate, subotom, nedeljom posla s vojskom. Onda je tata pre izlazio i po... u Peći postoji jedan veliki park, lep park, zove se Karagač, bio je mnogo lep park. Nedeljom su porodice zvale da ih slika po parku kako se šetaju... tako da je to bio taj posao. A amateri, kako ih mi zovemo, na primer da se sami slikaju, to je počelo kasnije... uslovi, nije bilo uslova

da imaš fotoaparat tada. Ali vremenom počinju da se pojavljuju i aparati, filmovi, počeo je posao sa raznim amaterima i tako.

Anita Susuri: Vi u srednjoj školi, u kojoj školi ste bili?

Diljaver Pepa: U gimnaziji “Sami Fr... “11. maj”, sad “Bedri Pejani”. To je bila škola... sećam se jednog slučaja kad su došli iz Albanije neki Pećanci koji su pobegli, ali su uspeali da se tu vrate. Tada je Albanija bila... ja se sećam malo onako iz sećanja, iz razgovora... Pećka gimnazija je tada bila kao da završiš neki fakultet negde, toliko je bilo, znate, jaka škola što se tiče obrazovanja, profesora, a i učenika. Bili su malo jači nego sad, pričam za sadašnju situaciju. Ja volim da malo kritikujem, znate... otvorilo se mnogo škola, ali kvalitet nije toliko... a iz gimnazije ‘73-‘74. sam upisao Pravni fakultet...

Anita Susuri: U Prištini?

Diljaver Pepa: Ovde u Prištini. Faktički, ja sam od ‘74. u Prištini, s nekim prekidima. Kao što sam ranije spomenuo, ‘78. sam otišao u vojsku, tada u bivšoj Jugoslaviji, ‘79. sam odslužio. Fakultet sam malo ostavio sa strane, morao sam opet da se vratim u radnju kako bih im pomogao, kako bih radio... do ‘81. ‘81. sam došao u Prištinu. Ja sam...

Anita Susuri: ‘81. ste, dakle, konačno došli u Prištinu...

Diljaver Pepa: ‘81...

Anita Susuri: I radnju...

Diljaver Pepa: Da sa... ne radnja ‘81. U stvari, to je povezano s demonstracijama. 1. aprila ‘81. sam započeo rad kad su nas pozvali. Taj dan su bile masovne demonstracije po Prištini. ‘81. dolazim i faktički u Dardaniji, ovde jako blizu... gde mi je danas radnja, vidim poređane autobuse, bili su poređani. I mislim se u sebi, kaže: “Prvi je [dan u mesecu], možda su radnici dobili plate, iz Ramiza Sadikua”. Kad sam napravio još nekoliko koraka ovamo, kad sam video rulju demonstranata, tada sam samo... zna se kako je bilo ‘81... masivne demonstracije u Prištini, 1. aprila, 2. aprila... mi smo taj dan startovali na poslu, kad su me zvali u Muzeju revolucije¹⁰.

Anita Susuri: Šta ste još videli... da li je bilo mnogo policije, nasilja... čega je bilo?

Diljaver Pepa: Čega nije bilo. Bilo je mnogo policije... masa je bila toliko velika da... ni policija se nije videla od tolike mase. Ali kad su počeli da bacaju suzavac, kad su počeli bogami i prave petke, onda se

¹⁰ Muzej revolucije postojao je u periodu bivše Jugoslavije, a mandat mu je bio da istražuje i izlaže istoriju vezanu za Drugi svetski rat. Ovaj muzej je prestao s radom 1992. godine i više ne postoji. Muzej revolucije nalazio se u zgradi Nacionalne galerije Kosova.

već stvorilo malo više panike. Ljudi su počeli da beže, da ovaj... Ja sam došao, morao sam da nađem sestrin stan, jer je Ljirija već bila ovde u Prištini od '74. Znao sam, bio sam nekoliko puta, ali u tom haosu čovek se malo pogubi. Ali našao sam stan, otišao sam. Onda više nisam mogao da izađem. Dobro, bio sam radoznao da izađem da vidim šta se dešava, kako se dešava, znate, ali nisu me pustili da izađem te noći, jer to je trajalo do kasno, demonstracije.

Sutradan smo morali da se javimo, 2. aprila, morali smo da se javimo na posao. Faktički bio je jedan sastanak s direktorom, bivšim direktorom, Muhamedom Šukriujem¹¹, on nas je pozvao. Ali situacija je bila... dok sam izlazio iz stana, tada je živela... živeli smo kod kružnog toka, a sastanak smo imali kod stadiona Prištine. Tu je bila Zajednica kulture¹², tu su nas zvali na sastanak. Putem, polomljena stakla, automob... polomljena vozila, svugde pucnjava od strane policije. Ali, {slegne ramenima} bio je haos, veliki haos, i tako smo počeli polako da radimo.

Drugi deo

Anita Susuri: Pre nego što nastavimo sa radom u Muzeju, htela sam i da vas... da vas pitam o Prištini, kako vam se činila u to vreme. Kakva je bila Priština i kako ste provodili vreme u Prištini?

Diljaver Pepa: Ja se sećam Prištine od '74. Priština je bila, bila je lepa ali ne kao... bila je mnogo manje razvijena. Sad na primer, na primer kad bih rekao za današnju Kaljabriju¹³, "Tu živim". "Nisi u Prištini, daleko si". Čak je i Sunčani breg¹⁴ bio... mi smo živeli s drugovima kao studenti iznad studentske menze tu. I to je bilo udaljeno naselje. Ali vremenom, Priština se razvila, razvila se. Počeli su kafići, počeli su studenti da prave mnogo interesantniji život. Tada je bilo puno studenata.

Faktički priča se da je u to vreme '74-'75, bilo 40-50 hiljada studenata. Domovi, bila su jedno tri studentska doma. Tako da se sećam i tog perioda jer sam živio u studentskom domu. Život kao život je bio dobar, bilo je skromnije nego sada ali... Ja često pominjem, više si se viđao sa drugovima... tada nije bilo telefona, nije bilo ičeg. Dogovarao si se kad da izađeš, kad ćeš da se vidiš, bolje nego sad kad imaš telefon u džepu i... Tako da, bio je neki dobar život, mnogo dobar. Znao, nekad me uhvati nostalgija prema tom vrmeenu, ali život teče dalje.

¹¹ Muhamed Šukriu - *Muhamed Shukriu* (1926-2010) bio je stručnjak za kulturno i istorijsko nasleđe Kosova, direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture Prizrena i tvorac Komplexa Albanske lige Prizrena.

¹² Zajednica kulture ili SIŽ za kulturu, na koju se govornik poziva, bio je institucija koja se bavila kulturnim pitanjima u Socijalističkoj Autonomnoj Pokrajini Kosovo. SIŽ - samoupravna interesna zajednica – je vrsta državne institucije formirana radi uređivanja različitih oblasti života građana, uključujući obrazovanje, kulturu, zdravstvo, penziono i invalidsko osiguranje itd. .

¹³ Naselje u Prištini.

¹⁴ Naselje u Prištini.

Anita Susuri: Da li je tada bilo i kulturnih događaja, na primer, bila je bioskop “Omladina”, bilo je i pozorište. Da li ste odlazili, da li imate neko sećanje od...

Diljaver Pepa: Pravo da vam kažem, kulturni život je bio razvijeniji nego sada. Pozorište je lepo funkcionisalo. Svaki dan, faktički, možda svaki dan, da ne kažem svaki drugi, treći pozorište je imalo predstave... da, išao sam. Pozorište, tada su postojala tri bioskopa: Bioskop “Vlaznimi”, “ABC”. Kod bioskopa AB... “Vlaznimi” koje je bilo tamo kod Ćafe¹⁵, bilo je dva bioskopa, jedan gore, jedan dole. Pozorište... da ne pričam o sportskom životu. Tada je fudbal bio u najvećoj kulminaciji, [Klub] „Priština“. Celo je Kosovo dolazilo je u Prištinu da gleda „Prištinu“. Ušli su u prvu ligu Jugoslavije, bivše Jugoslavije. Tako da je život bio kao u kulturi, kao u sportu, bilo je malo dinamičnije barem... znate, možda zato što sam ja bio malo mlađi tada.

Anita Susuri: Kakvih je filmova bilo u bioskopu i koliko često, na primer, tokom nedelje ste išli?

Diljaver Pepa: Mnogo sam pratio bioskop. Tako da sam često išao, znate, koliko smo imali vremena, materijalnih uslova. Filmovi koji su se tada prikazivali... najviše su se prikazivali, prikazivali su se vesterni¹⁶. Znao, s Džon Vejn¹⁷ i s nekim starim glumcima. Onda je počeo Džejms Bond, Šon Koneri¹⁸. Oni su igrali... različiti žanrovi, ali nama kao mladima više su nam se sviđali akcioni filmovi ili sa kaubojima... ovi koji se zovu vestern, i tako.

U pozorištu tada, ti komadi koji su se prikazivali, većina, da ne kažem sve, ali većinu sam gledao. Ja sam i u Peći imao neke drugare koji su se bavili pozorištem, tako da smo dosta pratili. Onda i kad smo studirali u Peći bili su glumci Pečkog pozorišta, Astrit Ljati, Zija Balja, Ljushi. Tako da, znaš, to nam je ostalo i nastavili smo i u Prištini, mislim kao posetioci, kao... pratili smo te događaje.

Anita Susuri: Rekli ste mi da ste ‘81. počeli u muzeju. Mislim da je muzej ‘56. ili ‘59. bio o Narodnooslobodilačkom ratu, imao je to odeljenje.

Diljaver Pepa: Da.

Anita Susuri: Kad ste počeli da radite, šta je bio vaš posao? Šta ste... znam da je profesija bila fotografija i to je bio vaš posao, ali šta ste više fotografisali?

Diljaver Pepa: ‘81. kad sam počeo da radim, počeo sam kao fotograf, stručni saradnik za fotografiju. Muzej kao muzej je svoju delatnost... zvao se Muzej revolucije naroda i narodnosti Kosova, svoju

¹⁵ Naselje u Prištini.

¹⁶ Filmovi o životu na američkom zapadu tokom 19. veka, posebno o životu kauboja.

¹⁷ Poznati američki glumac vestern filmova.

¹⁸ Škotski glumac i prvi koji je na filmu igrao ulogu britanskog tajnog agenta Džejmsa Bonda.

glavnu delatnost je imao... pokrivao je tri perioda: period pre rata [Drugog svetskog rata], posle rata, rat... Faktički Narodnooslobodilački rat '41-'45. i socijalistički razvoj... pokrivao je ova tri perioda. A glavna delatnost su tada bile izložbe. Pošto je postojao Muzej Kosova, tu su radili Srbi, jedan veliki deo su bili Srbi, koji se nikad nisu bavili ovom delatnošću. Bivši direktor Muhamed Šukriu je imao dobru viziju, mislim, on je osnovao muzej... primarna delatnost su bile izložbe. Izložbe, tada nismo imali uslove da napravimo stalnu postavku, ali tematske izložbe, zavisi od tematike.

U... tursko doba, Narodnooslobodilački rat i socijalistički razvoj. Ako smo, na primer, uradili izložbu iz Narodnooslobodilačkog rata, to je uključivalo period '41- '45, kosovski partizani. S tim izložbama, osim što smo putovali po Kosovu, u svim gradovima Kosova, išli smo i van Kosova. U Srbiju, u Crnu Goru, ta mesta. Tako da, dosta dobro smo se šetali s izložbama. A što se tiče perioda socijalističke izgradnje, praćeni su svakodnevni događaji, ne svi, nego oni koji su imali veću istorijsku važnost. A situacija tada nije bila baš dobra.

Zna se da je nakon '81. uvek bilo... pratnja, šta radiš, kako radiš. Ja sam imao neke drugove, faktički, mnogo uspešne drugove, istoričare, koji su kroz različite izložbe postavljali neka dokumenta za koja se nije ni znalo na primer. Sećam se kad su izložili dokument o Narodnooslobodilačkom ratu, pričao je ovaj Mehmet [Đoši]¹⁹ rekao je: "Ovo je dokument o Bujanskoj konferenciji²⁰", koja je održana '42. I u tom dokumentu se ističe šta će se faktički desiti sa Kosovom, primedbe Srba i... principi koje su Albanci tražili, ta prava. I prvi put postave na izložbi kao dokument. Nastao je veliki problem, došao je Pokrajinski komitet tada, kako ste to postavili zašto ste to postavili...

Ali, kroz ove stvari su pokušavali da vide ko smo, šta smo. Moja uloga fotografa je bila dosta velika, znate, neću sebe da ovaj [hvalim] ali (smeje se)... trebalo je... da se skupe fotografije sa sastanaka sa saradnicima... od istoričara, po raznim mestima, od ljudi, od vojnika. Da uzmemo te fotografije, da kopiramo. Tada je bio dosta veliki proces reprodukcija fotografija, nije bilo skenera ili opreme kao danas. Morao si da kopiraš te fotografije. Onda da izradiš te fotografije. Trebalo je da se radi na fotografijama radi dokumentacije. I negativi tih fotografija su se čuvali da ako sutra-prekosutra bude neke izložbe, da uzmemo i da napravimo velike formate tih fotografija.

Znate, sećam se da sam radio na fotografijama veličine dva metara sa metar i po, trebale su nam tri fotografije... onda bivšem predsedniku Jugoslavije Titu, da napravimo izložbu za 25 maj, dan njegovog rođendana koji se tada slavio. Tada u muzeju nije bilo uslova, iako sam ja imao kancelariju i laboratoriju, ali ne za toliko velike slike. Morao sam da idem u Televiziju Priština, tamo su imale neka velika korita. Jer fotografija sa velikom rolnom je tražila dosta veliko mesto, prostor, tamo sam radio

¹⁹ Mehmet Doši - *Mehmet Gjoshi* (1949-2018) bio je istaknuti istoričar iz Glogovca i autor više studija i publikacija o istoriji Kosova, i saradnik Muzeja revolucije.

²⁰ Bujanska konferencija održana je u januaru 1944. u Bujanu, severna Albanija. Na njoj je Narodnooslobodilački odbor Kosova doneo odluku o priključenju Kosova Albaniji. Ova odluka, međutim, nakon rata nije sprovedena, jer je Tito odvajanje Kosova ocenio kao akt velikoalbanske reakcije, odnosno pokušaj stvaranja Velike Albanije.

na njima. Tako da, 80 posto sam radio na izložbama. Ali socijalistička izgradnja posle rata... faktički celo sam Kosovo prešao, slikajući fabrike, fabričke proizvode, kako se radi. Faktički mi... da se vidi da se na Kosovu gradilo nakon rata. Koliko je to bilo realno... (smeje se)

Anita Susuri: Kakvih je eksponata bilo? Sigurno ste slikali i eksponate?

Diljaver Pepa: Da, da. Zavisi šta bi našli. Ovi istoričari kad su odlazili, na primer, kao ekipa smo išli, troje-četvoro nas. Ako je bilo nekog eksponata, pričam o učesnicima Narodnooslobodilačkog rata, neko je imao nek pištolj, razne fotografije, ili nešto što je služilo tada tokom tog vremena. Ako su imali mogućnost, poklonili bi nam, poklonili bi faktički muzeju i to se uzimalo i nosilo u muzej. Ako je trebalo da se konzerviraju, konzervirali bi se i čuvali u dokumentaciji, kako bi se sutra-prekosutra izložili. Tada smo uvek razmišljali o stalnoj postavci, ali situacija je tada bila... od '81. nas je pratila neka, neka nesreća... jedna politička situacija... Albanci su uvek bili progonjeni. Takvo je bilo to vreme, vi se toga ne sećate jer se možda niste ni rodile, ali generalno je bilo... radilo se s onim što smo imali.

Anita Susuri: A... eksponati iz vremena pre rata... kakvi su bili? Čega je više bilo?

Diljaver Pepa: Mi kao muzej, faktički, nismo imali arheologiju, tako da, opremu [objekte] ove... arheološke nismo imali. Eksponati koji su bili u Muzeju revolucije su 80 posto bili različito oružje. Sa... šta ja znam, noževi, mačevi, različita oružja; što se tiče arheologije, postojao je muzej Kosova, ali je jako slabo funkcionisao, veoma slabo. Mi smo malo oživeli, na... na Kosovu, mislim, što se tiče muzeologije i faktički smo svakog meseca radili po jednu izložbu. Dolazile su škole, škole su organizovale posete izložbama. Tako da se stvorio jedan... nama su dali... tada je postojala nekadašnja Narodna biblioteka. Oni su se premestili u novu zgradu, nama su dali njihovu zgradu, tu je zgradu pokojni Aguš Bećiri²¹... arhitekturu je napravio i uklopio muzeologiju. Tako da smo imali dole veliku salu za izložbe. Faktički, to je danas Galerija umetnosti, i dalje je ta ista sala. Takav je bio taj život muzeologije.

Anita Susuri: Da li je bilo puno zaposlenih?

Diljaver Pepa: Kad smo počeli, bilo nas je negde 15. Bili su istoričari, uglavnom je bilo dvoje-troje istoričara koji su pratili doba Turaka, dvoje-troje istoričara za doba Narodnooslobodilačkog rata '41-'45. i dvoje-troje su pratili socijalistički razvoj nakon rata. Ja sam bio kao fotograf... imali smo dva umetnika. Oni su radili, normalno, na aranžiranju izložbi jer je bilo dosta posla oko toga... te izložbe su trebale da se postave, trebalo je da se aranžiraju. Fatmir Hodža, Osman Mejzinoli, njih dvojica su bili akademski umetnici. Imali smo jednog magacionera, jednog... i administrativnu službu, blagajnika i to, direktora Muhameda Šukriju smo imali, ali faktički njega su brzo otpustili, posle tri-četiri meseca. Onda su počeli novi direktori i tako.

²¹ Aguš Bećiri - *Agush Beqiri* (1932-2006) rođen u Peći na Kosovu, bio je arhitekta, umetnik i dizajner enterijera.

Anita Susuri: Pomenuli ste da je bilo izložba svakog meseca, da li je toliko često bilo novih eksponata kad su se toliko često organizovale izložbe, ili je bilo mnogo zahteva?

Diljaver Pepa: Ne što je bilo zahteva, ali, faktički izložbe smo radili u zavisnosti od događaja, neki datum kad se povezivao, na primer 25. maj, da kažem dan... tada...

Anita Susuri: Mladosti.

Diljaver Pepa: Tita, da, Titov rođendan, pravili smo izložbe. Posle nekog vremena došao bi neki drugi [značajni] datum, neka godišnjica neke brigade, na primer Narodnooslobodilačkog rata, pravili smo izložbe. Bilo je otvaranje neke fabrike ili nešto u vezi ekonomskog razvoja, izložba. Tako da su teme uvek bile... Prizrenka liga²² na primer, pravili smo izložbu, ali koliko su nam dopustile okolnosti tada jer smo stalno bili pod kontrolom Srba, šta ćeš postaviti, kako ćeš postaviti... Tako da, možda nije bilo svakog meseca ali u godini je bilo dve-tri izložbe najmanje. Te izložbe su bile dosta posećene. Neke su išle po Kosovu, a i van, bogami, po Srbiji, Crnoj Gori... u Hrvatskoj smo bili. U Albaniju tada još uvek nismo išli, jer je situacija bila malo...

Anita Susuri: Da li je bilo i poseta ljudi koji su više, kako da kažem, koji su bili na čelu institucija?

Diljaver Pepa: *Auff* {onomatopeja} Na svako otvaranje izložbe je obavezno neko dolazio, ali tada je politika bila u grču, trebao je predsednik Komiteta, ili šta ja znam. Oni su obavezno bili na otvaranju. Faktički imali su najvažniju ulogu... oni su morali da otvore izložbu. Tako da je sve bilo po određenom programu... ali, potrudio sam se i ja i moji drugovi koji su radili, istoričari, potrudio sam se da se prilagodim vremenu, znate, istoriji. Ja imam jedan moto: "Istoriju pišu pobednici, ali pišu kako njima odgovara, a ne kako je bilo" (smeje se). Tako da...

Anita Susuri: Vi ste i to slikali, zar ne [otvaranja izložbi]?

Diljaver Pepa: Većinu događaja da, mislim, nakon rata, tada '81. Išli smo faktički na svaki manifestaciju. Sećam se sad '89. kad su se desile... protesti rudara.

Anita Susuri: Štrajk, da.

²² Liga za odbranu prava albanskog naroda, poznata kao Albanska liga ili Prizrenka liga, bila je albanska politička organizacija osnovana 10. juna 1878. godine u Prizrenu, u tadašnjem Kosovskom vilajetu Osmanskog Carstva. Cilj Lige je bio borba za albansku autonomiju i ujedinjenje svih Albanaca u jedan veliki Albanski vilajet.

Diljaver Pepa: Tada nam je direktor bio Šefki Stubla. Ja i ovaj Mehmet, Mehmet Došaj i Riza Sadiku²³ otišli smo kod direktora i tražili... tada je celo Kosovo ustalo da podrži rudare. I mi kao muzej da to ne pratimo kao događaj, znate, izgledalo je... međutim, Srbi nisu hteli da mi pratimo taj događaj, jer je bilo... i otišli smo kod direktora, rekli smo mu: “Tako i tako, hoćemo da idemo”. Direktor se malo uplašio, “Pa kakva je situacija”, rekao je: “da, idite” i mi smo otišli. Otišli smo u rudnik u Starom Trgu, ušli. Dozvolili su nam da uđemo, fotografisali smo. To postoji i dan danas... koliko još postoje [ne znam] jer sam ‘92.-‘93. napustio muzej. U arhivi je, fotografisano. Neke sam fotografije imao i ja, ali... (smeje se) život je tada bio interesantan, sa teškoćama...

Anita Susuri: Oni... dakle tokom štrajka rudara... kad je bio štrajk, rudari... bili su neki od rudara koji su odlučili ko sme da uđe unutra a ko ne, jer ako bi nekome dozvolili, mogao je da vrši propagandu ili nešto...

Diljaver Pepa: Da, da.

Anita Susuri: Vama su dozvolili i ako možete da nam opišete kakav je bio taj ulazak, jer je toliko duboko. Kakav je za vas bio taj doživljaj?

Diljaver Pepa: Mi kao radnici muzeja smo posetili i rudnik i ranije, ali ne u toj dubini. Tada je bilo, faktički, kad se održao taj štrajk rudara, dvanaesti horizont. Samo da zamisliš da si dole je dosta teško. Nama su dopustili... mi smo imali autorizaciju od muzeja, manje-više su nas poznavali... i dopustili su nam da uđemo. I mi smo se plašili da neće da nas puste, jer je tu mogao svako da uđe, mogao je... tada je srpska propaganda bila toliko velika da nisi znao s koje strane dolazi. Ali dozvolili su nam, ušli smo.

Tu je bila velika masa rudara, bili su zatočeni, znaš, teško da ih vidiš. Osim što si toliko dole, pričam iz mog iskustva, kad smo se plašili, vazduh nešto, dole bez hrane, bez ičega. Malo nešto što im je neko doneo samo da prežive, kako se kaže, da održe dušu... bilo je žalosno, bilo je jako strašno. Ali svi su se borili za nešto što... dobro, postigli su, ali prevarili su ih. Onda su tražili smenu Rahmana Morine, Husamedin Azema... ali politika kod nas sve preduzima.

Anita Susuri: Da li se sećate kog dana štrajka ste vi otišli?

Diljaver Pepa: Mi smo otišli negde četvrtog dana, petog faktički, znate, tada je počela podrška rudarima po celom Kosovu. U svakoj fabrici. Radnici su se zatvorili po fabrikama. Počeo je neki štrajk gladu, znate, sećam se da su spremali po kućama da im odnesu da nešto jedu po fabrikama. Znate, na celom Kosovu je masovno započelo. E tu je bilo... žalosno. Imam negde sačuvane dve-tri fotografije.

²³ Riza Sadiku (1949-2019) rođen u Kičevu, Severna Makedonija, bio je istaknuti istoričar i saradnik Državnog arhiva Kosova i profesionalni muzeološki savetnik Muzeja Kosova.

Samo da ih vidite je žalosno, a kamoli da to doživite kao oni toliko dana, ne znam sad sam zaboravio, koliko su dana ostali.

Anita Susuri: Osam.

Diljaver Pepa: Osam dana su ostali.

Anita Susuri: Da.

Diljaver Pepa: Ljudi su se zbližavali... bila je toliko velika solidarnost, sećam se kad smo izašli odatle dolazili su ljudi s hranom, nešto su bacali... nisu im dozvolili da unose hranu, jer su oni faktički najavili štrajk glada, faktički su odlučili da umru do ostvarenja svojih zahteva. Ali koliko je sprovedeno to smo videli (smeje se).

Anita Susuri: Da li se sećate šta ste... o čemu ste pričali i kakvo je bilo njihovo duhovno i fizičko stanje?

Diljaver Pepa: Razgovori su bili... bili su prirodni, o čemu se i pričalo tada... celo vreme sam se plašio za njihovo zdravlje. "Kako ste? Da li možete? Kako preživljavate?" Podelili smo onoliko cigareta koliko smo poneli sa sobom. Nisu mogli bez da upale cigaru. Ali na tom mestu je i cigara bila... mislio sam užas, ovde zatvoreni, dim. Tu je bilo i starijih rudara koji su jedva sedeli. Ali velika volja, pokušaj da na Kosovu bude malo bolje, za situaciju na celom Kosovu, znate... uzdržavali su se, jer inače je bilo dosta teško.

Razgovori su tekli... oni su nas pitali: "Kako je napolju, šta se radi, kako se radi... što se tiče politike?" Ali tada su ih i prevarili: "Biće, daće ostavke, neće dati". Tako da, sećam se jer sam bio i tog dana kad su rudari izašli... i tu si ih prevarili: "Ne, dali su ostavku". Sećam se fotografija, sa oblogama... stavili su im obloge na oči jer osam dana, deset dana, koliko su tu ostali u tom mraku da izađeš odmah napolje, problem je. Prevarili su ih, faktički, prevarili su ih, politički.

Anita Susuri: Na početku oni nisu znali, dakle, da su ih prevarili. Da li se možda sećate njihove reakcije kad su shvatili da su dali ostavke?

Diljaver Pepa: Reakcija je bila veoma oštra, ali tada već nisu imali šta da rade jer se masa razila. Otišli su kućama, većinu su izbacili s posla, jedan veliki deo su uhapsili. Ove kao vođe... kao da su bili vođe. Uhapsili su tada [Azema Vlasija](#), koji je do juče bio u toj vlasti, ali kao što mi kažemo promenile se "kape", i sklonili su ga. Teško im je bilo, teško... sećam se i kad su došli u Prištinu peške, rudari. Prvi su krenuli iz Mitrovice. Iz... iz Mitrovice su došli peške. Bili su tada neki masovni mitinzi, s celog Kosova je narod dolazio peške, biciklima, sa svačim ono... da bi došli na demonstracije, tada su bile toliko masivne, '89.

Anita Susuri: Slikali ste i to? Marševe?

Diljaver Pepa: Da i to sam slikao. Marševe i... Bogami, dosta sam radio dok sam čekao drugove iz Peći. Čekao sam njih [da dođu] iz Peći jer si tada morao da ih dočekaš, da im nađeš neko mesto gde će da spavaju, gde će da... tako da sam se bavio i fotografijom i organizacijom, mislim, mojih drugova, tih koji su došli. Bilo je teško, dosta je bilo teško ali, ja često kažem, bilo je neko simpatično vreme, znaš, ti doživljaji ostanu samo kao uspomene, ali dobro da nam je i ovo došlo, Kosovo se oslobodilo i...

Anita Susuri: Da. Koje druge događaje ste dokumentovali fotografijom? Bili su ovi štrajkovi, marševi, ali posle tokom '89. bilo je i... i '90. godine, bilo je i drugih demonstracija studenata i... da li ste... da li ste i to fotografisali?

Diljaver Pepa: Nažalost, ne toliko, jer su se kod nas menjali direktori... svakih šest meseci, dolazio je neki Srbin, neki... šta ja znam. Tada je o svemu odlučivala politika, tako da nam nisu dozvoljavali da izlazimo, barem ne sa aparaturom. Ali ja sam imao svoj aparat, s jednim drugom, ovako za sebe, jer nam oni nisu dozvoljavali na demonstracije i to. Radio sam koliko sam mogao. Sećam se i pokojnog kongresmena Dola²⁴. Izašli smo s jednim drugom, ja sam imao i aparat i počeo sam da slikam ispred [hotel] "Granda", bila je velika masa, velika masa je čekala. Ali nakon što je kongresmen otišao, od... ušao je u "Grand" hotel i masa je počela da se razilazi. Mi smo tada imali kancelariju u blizini, gde je sad Galerija i vratili smo se. U međuvremenu mene traži policija. Neko je javio da smo bacali kamenje, da smo lomili automobile i... jer su se desili neki neredi, policija je počela da juri te demonstrante koji su izašli da dočekaju Boba Dola. I došla je policija da me traži, ja nisam bio tu u muzeju. Kad sam došao rekao je: "Traži te policija". "Zašto?" Rekao je: "Lomio si automobile". "Kakve sam automobile lomio?"

Anita Susuri: (smeje se).

Diljaver Pepa: A stvarno nisam lomio (smeje se). Zadržali su me u policijskoj stanici osam sati. Tada je bila dosta teško. Bila je situacija kad su odvodili Albance, tukli ih, ubijali i bacali na ulicu. Mene su pokupili i sad čekam gde će me odvesti kolima. Kad sam video da me vode prema Radio Prištini, tada kod 92, mislio sam: "Ne, ne vode me negde". Zadržali su me jedno sedam-osam sati na razgovoru... različite razgovore, svašta. "Lomio si, nisi lomio, šta si radio, ko si, šta si". Dok je došao... tada sam imao direktoricu... ona je bila Srпкиnja. Došla je, rekla: "Ne, on je dobar radnik, znaš da nje uradio ništa". Nakon sedam-osam sati su me pustili.

Supruga često pominje taj događaj kad su im rekli da me je odvela policija. Ušla je u moju arhivu gde smo imali fotografije. Ove fotografije, na primer rudara šta ja znam... bacila je za slučaj da dođu da prave pretres. I plašila se. To je taj događaj koji mi je ostao u sećanju u vezi s posetom Boba Dolea.

²⁴ Bob Dole (1923-2021), bivši američki senator koji je odigrao važnu ulogu u stvaranju države Kosovo.

Pratili smo događaje, faktički, politika nam je namerala šta da pratimo. Rekoh malo ranije, 25. maj, Titov rođendana, jer se tada slavilo i posle Titove smrti, jer je on umro '80. Ali održavalo se do... otvaranje nekih fabrika, razne manifestacije, zatim svaki jubilej, neka manifestacija, sve su održavali političari. To sam faktički pratio... i ekonomski razvoj. Svaka fabrika koja se otvorila ili koja je postojala, pratili smo njihova dostignuća, eto.

Anita Susuri: Kad ste rekli da su vas priveli na [informativni] razgovor, da li je to bilo u Prištinskom zatvoru?

Diljaver Pepa: U policijskoj stanici, u 92...

Anita Susuri: Aha.

Diljaver Pepa: Tu su me držali u kancelariji sedam-osam sati. Zamenjivali su se i imali razna pitanja. Ali, ne bih nešto uradio, znao, sad da ne ispadnem ja neki veliki patriota: "Lomio sam, nisam..." ništa. Išli smo, bili smo tu, fotografisao sam nešto. Ali ni to ne znam gde mi je, nestalo je, jer sam većinu stvari odneo u Peć. U Peći tokom rata su nam zapalili kuću i nestalo je.

Anita Susuri: Do koje godine ste radili u muzeju?

Diljaver Pepa: U muzeju sam počeo '81, 1. april '81, faktički sam radio do '92. '92. sam odlučio, razgovarao sam s bratom, odlučio sam da otvorim radnju u Mitrovici. Tada je Mitrovica imala jednog fotografa Srbina, i jedno dva-tri Albanaca koji su bili malo slabiji u svom radu. I otišli smo s modernom opremom, s novim mašinama za kolor fotografije. '92. sam otvorio radnju, svaki dan sam putovao Priština-Mitrovica. Ujutro sam bio do tri [posle podne], četiri u radnji. Posle tri-četiri sam imao jednog radnika. On je nastavljao do šest, sedam.

Jedno tri godine sam radio. Nakon tri godine sam otvorio radnju u Peći... Prištini. Tu radnju u Mitrovici smo ostavili, faktički prodali smo onima koji su bili vlasnici radnje. I '95 sam otvorio radnju gde smo danas. I od '95, delatnost... razvijam delatnost tu gde sam. Tada sam bio pod kirijom. Nakon rata sam počeo malo više da radim... veće. Tada nije bilo fotografija, trebalo je... za razna dokumenta i... kupio sam radnju. Bila je radnja jednog Albanaca. Kupio sam radnju, tako da je danas moja radnja. Rade deca. Ja im pomažem pomalo koliko mogu, koliko mogu da izdrže (smeh).

Treći deo

Anita Susuri: U međuvremenu ste pomenuli još neke događaje i želim da se vratim na tu temu. Pričali ste mi o '89. kad je ukinuta autonomija Kosova i kad je promenjen Ustav. Rekli ste mi da ste pratili taj događaj.

Diljaver Pepa: '89. su se dešavali veliki događaji na Kosovu. Jedan od njih je bila promena... počela je priprema za promenu Ustava '74. Mi smo kao muzej to faktički pratili, da ne kažem svaki sastanak skupštine, ali većinu sednica Skupštine Kosova smo pratili. Trebalo nam je za dokumentaciju Muzeja. Kad su počele pripreme za tu sednicu, tada je već faktički celo Kosovo kipelo. Narod je ustao protiv... protiv izmene Ustava, jer bi se tom promenom faktički celo Kosovo ugušilo, palo bi pod vlasti Srbije. Jedan veliki deo, pričam o štampi, o pratnji, iz razgovora, bili su za to da ne bude promena Ustava. Ali pritisak Srbije, policije, bio je nemoguć. Znae, u to vreme, osećalo se u vazduhu, ta atmosfera, znate, što je faktički bilo frustrirajuće. I počela je sednica... mene i Mehmeta su poslali da pratimo sednicu.

Počela je sednica, počele su diskusije. Na početku se činilo, naš utisak je bio da kao da oni neće dozvoliti ustavne promene. Pričao je jedan, dobro, pričao je drugi, dobro. Sećam se, bila je Meljihate Trmkoli, Rizah Luka iz Peći. Još neki iz Peći, znaš, znam im imena, Menduh Šoši, Gusija, i mnogo drugih. Znae, ne sećam se sad, bilo je akademika, u prvom redu su sedeli, Stavićevići, da ih sad ne pominjem. I diskusije jedan za drugim, jedan za drugim, misleći, u razgo... u razgovoru s ovim drugom, znate, radovali smo se, rekli smo: "Mislimo da ćemo pobediti, neće dozvoliti ustavne promene". S promenama, faktički celo Kosovo bi palo pod vlast Srbije i ne bi imalo tu autonomiju koju je imalo do tada.

Kad sutradan, počela je intervencija policije nad poslanicima i šta ja znam, i atmosfera je već počela da se menja. I ja sam fotografisao celo vreme. I sad, osim što sam fotografisao za muzej, bio sam i kao čovek zainteresovan... Zanimalo me šta se dešava, kako se dešava, ko šta kaže. I poslanici su počeli da se mnogo plaše. Već se videlo da je jedan veliki deo promenio pravac. Počeli su: "Ne, mi nemamo šta da izgubimo od ustavnih promena, ne ovako, ne tako". Bili su ovi, Meljihata Trmkoli, Rizah Luka, jedan deo, bilo ih je negde osam ili dvanaest koji su glasali protiv. Kao događaj mi je ostalo, kako kažu, neizbrisivo. Ali, nažalost, izgubili smo, većina je glasala, izgubili smo i taj Ustav koji smo imali od '74. I počeli su veliki neredi, po celom Kosovu, posle izmene Ustava.

Anita Susuri: '92. ste rekli da ste otišli s posla. Da li ste vi dali otkaz, ili...

Diljaver Pepa: Aha da. '92. sam ja faktički uzeo... imao sam direktoricu i ona mi je dala neplaćeno odsustvo. Zнала je da ja... rekao sam joj: "Hoću da otvorim radnju". Tada sam već imao dvoje dece, suprugu... supruga je već radila tada... i odlučio sam da otvorim radnju i rekao sam joj tako i tako, rekao sam: "Ja sam u tu kad god imate potrebu", jer je tada muzej ostao bez fotografa, "Kad vam je potrebno, zovite me, doći ću i završiti posao" i ona mi je dozvolila. Uzeo sam neplaćeno godinu dana faktički. Otvorio sam radnju. I onda sam ostavio [posao u muzeju] jer sam video da nema ništa od tog povratka na posao.

Tri godine u Mitrovici, posle tri godine, uzeo sam da otvorim, otvorio sam radnju u Prištini. I od tog dana, malo ranije sam spomenuo, ovde. Drugi događaj su bili delegati kada su im zatvorili vrata Skupštine. Kada su objavili Ustav, kada su ga objavili ispred vrata. Ali, tada je moralo tajno, jer muzej nije dozvoljavao... mi smo tu imali jedno petoro-šestoro Srba koji su radili. Faktički, oni ništa nisu radili, samo su posmatrali nas, Albance, šta radimo, kako radimo. Mi smo faktički bili jedan tabor, a oni skroz drugi tabor. I tako, nisu nam dozvolili da ih ispratimo fotografijama, ovim. Da, išli smo, u duhu onoga što smo sami radili, s mojim fotoaparatom. A...

Anita Susuri: Interesuje me tokom ovog vremena, dakle, '90, kad ste radili u muzeju, da li su eksponati bili promenjeni, izložbe, količina izložba. Da li se nešto promenilo?

Diljaver Pepa: Dok sam ja bio tu, bilo je isto. Te fotografije na kojima smo radili, od tih, ti dokumenati koje smo sakupljali, različita istraživanja, koliko je postojala mogućnost... ne što je postojala mogućnost, ali je trebalo, na primer, ako je postojala neka tematska izložba, išao sam da istražujem i pišem o nečemu što je nedostajalo na toj izložbi. Dok sam ja bio tu, malo toga se promenilo, znate, u postavljanju izložbi. U stvari, 80 posto su bile fotografske izložbe.

Znate, negde smo imali eksponate po nekim kutijama od stakla, različito oružje, ako je bila ratna tematika, ili nešto drugo, ne znam, knjige, sveske, znate... ti eksponati su se više koristili od onih koji su radili izložbe... Vremenom, nakon što sam ja otišao, muzej nije više postojao kao Muzej revolucije, jer su jednom delu dali otkaz '90-ih godina, kad su sve Albance izbacili. A u jednom delu se preselila administracija, neki istoričar je otišao u Muzej Kosova... do nakon rata. Nakon rata su opet startovali kao Muzej Kosova, ali Muzej revolucije se faktički srušio, nestao.

Anita Susuri: Interesuju me ove fotografije koje ste radili, na primer, štrajka Da li su one bile izložene, na primer, u muzeju, šta se desilo sa tim fotografijama?

Diljaver Pepa: Ne, fotografije rudara nikad nisu nigde bile izložene, jer nisu dozvolili da ih izložimo. Ali postoje... dokumentirane su. Ako su hvala Bogu sačuvali, postoje kao dokumentacija u Muzeju Kosova. Sad koliko su ih sačuvali, koliko ovaj, ne... ne znam.

Anita Susuri: Ako možete da nam pričate o poslednjim godinama '90ih. Dakle, '98, je već počelo da, da situacija ide prema ratu, čak se u nekim mestima Kosova već vodio rat. Kakva je ovde bila situacija i kako se nastavilo do rata... do bombardovanja?

Diljaver Pepa: Ja sam imao stan blizu radnje, u Dardaniji²⁵, kod Santee. Situacija je bila (uzdiše), ne znam, znate, kako da vam opišem, ali dosta teško. Prodavci cigareta su prodavali cigarete ovde po

²⁵ Naselje u Prištini.

ulici. Videli bi policiju, počeli bi da beže, jer su im oni oduzimali ili novac ili cigare, šta su imali. Ali život se nastavljao po kafićima, studenti, znate, tada je bilo mnogo studenata, izlazili su. Ali uvek je bilo sa nekim strahom, sa nekim, “Šta se dešava?” Pre demonstracija... pre, faktički, pre rata, sećam se kao danas, kad su ubili Adrianu Matoši²⁶, umetnicu.

Ja sam imao stan iznad... tada je bio kafić Le... “Medžik”. Ja sam bio iznad “Medžika”, tu sam imao stan. Bili smo u radnji do pet-šest sati [posle podne] jer su se radnje zatvarali ranije, situacija nije bila dobra. Stigao sam u ovaj... faktički, svi su kafići bili zatvoreni, kad ovaj, ovaj kafić “Medžik” vidim da je otvoren. Mislio sam: “Ovi nisu baš” jer... ušao sam u stan, nije prošlo ni sat vremena, kad se čuo rafal *brrrr* {onomatopeja}. Rekoh: “Ovde su nekoga ubili”. Gledam kroz prozor, došla je policija, došlo je mnogo novinara. Samo smo saznali da su pucali. Bili su tu Enver Petrovci²⁷, ova Matoši, umetnica koja je umrla. Bilo je još jedno tri-četiri... on je držao “Kafanu dva Roberta²⁸”, koja je bila tu. Tako da smo saznali da je stradala jedna umetnica, jedna devojka. Oni su izašli da slave jedan ispit [diplomiranje], ili ne znam šta.

[Ovde se intervju prekida]

Anita Susuri: Pričali ste mi o slučaju Adrijane Abdulahu koja je ubijena u to vreme. Kakva ste još iskustva imali u to vreme? Na primer, kad je počelo bombardovanje. To je bilo vreme kad su već...

Diljaver Pepa: U to vreme, da faktički...

Anita Susuri: ...to je bio vrhunac pogoršanja situacije.

Diljaver Pepa: U to vreme, dva-tri dana pre nego što je počelo bombardovanje, bombardovanje je počelo 24. [marta]. Situacija u Prištini, generalno, bilo je dosta tenzija širom Kosova... bilo je tenzija. Radnje su se rano zatvarale. Išli su faktički pre mraka. Ništa nije radilo, faktički cela Priština se zatvarala. I sećam se tog dana samo što sam otišao u stan, bilo je negde pet sati, sad ne znam tačno, da ne ovaj... Ušao sam u stan, nakon sat vremena je već počeo da pada mrak i čuli su se rafali, *brrrr* {onomatopeja}. Kažem supruzi, znate, ona se prepala. Rekoh, rekoh: “Nekoga su ovde ubili”. Jer smo bili na drugom spratu, tačno iznad kafića, kafić “Medžik” je tada bio. I izašli smo na prozor da vidimo... ne da otvaramo prozore jer nismo smeli da ih otvorimo, faktički, ali morali smo sa strane i da... da gasimo svetla i... nastala je jedna velika zabuna. Došla je policija, srpska policija. Došli su novinari kao zbog informacija.

²⁶ Govornik meša glumicu Adrijanu Matoši sa Adrijanom Abdulahu, koja je ubijena nekoliko dana pre NATO intervencije u bivšoj Jugoslaviji.

²⁷ Enver Petrovci (Priština, 28. februar 1954) je albanski filmski i pozorišni glumac.

²⁸ *Hani i Dy Robertëve* [Kafana dva Roberta] je restoran i izložbeni prostor koji su vodili dva poznavaoa umetnosti, Merita i Fadilj Dragaj. Restoran nosi ime po kafani u romanu Ismaila Kadarea *Ura me Tri Harqe* [Tri izbočena mosta], a tokom '90-ih se nalazio kod Kičme.

Sećam se da je tužilac bila jedna jako loša Srpkinja, Desanka, ne znam se prezimena, ali tada faktički, ona je vodila sva ta dešavanja, šta god se desilo, ali ona je bila inicijator svega lošeg. I samo smo saznali, da li je *Dojče Vele*²⁹ ili ne znam ko je dao vest, koliko se sećam bila je Valentina Saraćini³⁰ [koja je pustila vest], da je ubijena Adrijana Abdulahu, umetnica iz Gnjilana [Uroševca]. Tu je bio prisutan Enver Petrovci, bio je i vlasnik, ne sećam se imena [Fadilj Dragaj], “Kafane dva Roberta”. Bilo je i njih dvoje-troje, jedno petoro-šestoro ljudi je tu bilo kad se desio ovaj slučaj. I nakon dva-tri dana, faktički je i počelo bombardovanje... bombardovanje, koje su čekali svi Albanci, dočekali su ga s radošću (smeši se).

Imao sam i taštu koja je došla iz Peći i ostala ovde, znate, jer autobusa nije bilo... faktički nisu išli... ostala je kod mene. Velika radost ooo {onomatopeja}, velika radost, ali ipak neka tišina, neki ono... šta se sad dešava? Samo smo videli bombardovanje kad su bombardovali... ovde kod pošte, plamen. Onda smo mogli da primetimo. Ovde je bio jedan depo, kod bivše fabrike plastike, depo za gorivo. Tada kasarna i vojnici... vojsku su gađali, zapalili. Već je počelo, što mi kažemo: “Da postaje ozbiljno, bez šale”. Onda je počeo strah, odmah posle toga, jer si sutradan morao da izađeš da kupiš hleb ili nešto, imali smo decu. Zatvarali su se na veliko, znaš, od straha. Žene su izlazile, sestre, da bi kupile hleb jer nama nisu dopustile jer su se Srbi većinom kretali, kretali su se paramilitarci, maltretiranje, Bogami i hapšenje ubijanje i...

Radnju sam zatvorio. Onda mi supruga kaže: “Da li imaš nešto u radnji?” Rekao sam: “Ne, nemam”. Došli su sutradan, posle bombardovanja, 24. [mart 1999], faktički 25, došao sam nešto da uzmem, ne znam nešto ovde u radnji. Ali zatvorili smo zavese, da se ne vidi unutra, uzeli smo to. Imao sam telefon, za svaki slučaj, znate, bio je veliki strah, kad se sad setim. Imao sam jedan mobilni telefon, preko kojeg sam mogao da razgovaram kući. I uzeo sam telefon iz radnje, rekoh da ga ne ostavim ovde, da ga odnesem u stan. Kad smo stigli do pola puta ovde kod semafora, sin Asdren, ili ne znam ko zove na telefon, pitao gde sam, šta sam. Zvoni mi telefon u torbi koju je držala supruga. Uхватила me je neka panika, kažem joj: “Gde je morao baš sad da zove?” Ali, spasili smo se. Niko nije čuo. Ušli smo u stan.

U stanu smo ostali jedanaest dana, ja kao patriota, pričam ovako... kao da sam patriota (smeje se) znate, rekao sam: “Neću da napustim Kosovo, ostajemo ovde”. Ja, supruga, troje dece, imao sam i taštu, sestru sam doveo. Ona je bila sama u stanu, doveli sam i nju. Imali smo i komšije, onaj... neki doktor Orhan i njegova supruga i dvoje dece su bili kod nas. Sedeli smo tu zajedno, spremali smo i... napustili smo stan. Zgrada osam spratova... devet spratova, faktički je ostala prazna, osim Srba.

Nakon tri dana su došli neki... da ne kažem neki mlađi Srbi, koji su faktički bili huligani, lopovi. I kucaju na vrata. U stvari, posle devet dana... i traže mi kola. Imao sam kola reno peticu, što mi ga je žao i dan

²⁹ Nemački međunarodna javna medijska kuća.

³⁰ Novinarica iz Skoplja koja živi na Kosovu. Spoljni saradnik Dojče Velea i reporter za RTK.

danas. Kaže mi jedan: “Daj mi kola”, na srpskom. Rekao sam: “Ne, ti nemaš ni dozvolu... kako da ti dam?” Ja sam auto držao u parkingu kod Santee. “Hoćemo da idemo do Obilića”, znate, njihove priče. Supruga i sestra su počele da se plaše, znate, šta kako... Sutradan opet. Rekao je: “Slušaj, ja mogu i da ti zapalim auto”. Rekao sam: “Možeš ti svašta”. Uhvatio me je neki inat. Rekao sam: “Ti možeš i da ga zapališ, ali ja ti ga neću dati”. Supruga je insistirala. Žena, rekla je: “Aman daj mu [kola]...” znate, “da nam se nešto ne desi...” jer se svašta dešavalo. Dao sam mu ključeve kola.

Nakon dva dana smo morali, jer je već bilo... nepodnošljivo da ostanemo... kucanja i... deca su počela da se mnogo plaše. Odlučili smo da odemo. Uzeli smo kofere, ja sa tim komšijom i na železničku stanicu. Tada su se kretali vozovi Priština-Blace, do tamo. Znate, to su doživljaji svakog Albanaca koji je tu bio, znate. Da ne ulazim u detalje, ali bilo je teško, strašno je bilo. Ali u toj nevolji, celo Blace je imalo sreću. Nakon dva dana smo otišli za Nemačku.

Registrovali smo se kod UNHCR-a ili ko je već to organizovao. Odveli su nas za Nemačku. Jedno tri meseca smo ostali u Nemačkoj. Vratili smo se prvim avionom. “Ostaćemo, nećemo ostati”. Imao sam brata u Belgiji, rekao je: “Zašto ne ostaneš?” Rekao sam: “Bogami hoću da se vratim na Kosovo”. Prvim avionom sam se vratio na Kosovo. Život je nastavio. Otvorio sam radnju koju sam još uvek imao... radnja je bila pokradena. Sve su mi mašine ukrali, polomili. Ali trebalo je da počnem odnekud. Počeli smo polako, polako. Počeo je rad.

Anita Susuri: Hoću da se vratim malo na Blace jer sam videla da ste i slikali taj...

Diljaver Pepa: Blace.

Anita Susuri: ...dakle taj doživljaj.

Diljaver Pepa: Da.

Anita Susuri: Kako je to bilo za vas, koliko ste tu ostali? Kako vam je tu bilo?

Diljaver Pepa: U Blacu... tokom rata kad... rekao sam da smo išli vozom. Krenuli smo ujutro. Velika gužva, jedva smo... ukrcali smo se u voz, našli kupe. Stigli smo u Blace, nekako smo stigli. Kad smo sišli s voza, onaj... onaj što je upravljao vozom, kondukter ili... kaže nam: “Polako, hodajte samo šinama jer su putevi minirani”. Pričam o mestu gde je stao voz i do mesta... u Blacu, tu gde su bili Albanci po onim šatorima što je strašno izgledalo.

Dobro, stigli smo, kiša, blato. Nekako smo se smestili. Počeli su da nam pomažu neki drugovi, neki poznanici, da napravimo šator od najlona. Bilo nas je dosta... Nas je bilo petoro u porodici, sestra, tašta, nas sedmoro. Ovaj komšija je bio s četvoro drugih i još jedan komšija je došao s nama, tako da nas je bilo skoro dvadesetoro ljudi. I smestili smo se, dvadeset nas u jedan šator napravljen od najlona.

Prvo smo smestili decu, žene... mi muškarci smo izlazili, šetali. I išli smo da vidimo neke druge da li su se spasili, ili nisu...

Interesantno je da pomenem moju ćerku. Ona je sakupila u jednoj torbi, dok ja nisam ni znao, jednu torbu sa fotografijama. Celu torbu je napunila fotografijama. Kažu, faktički, kad umru sećanja, umre i istorija, nema više. Od fotografija koje je uzela, tu su bila i dva filma, koja su ostala. U Blacu sam našao jednog druga, Namika Redžu, rekao je: "Ja imam aparat". Kaže mi: "Dilju" [nadimak], kaže: "imam aparat". Rekao sam: "Evo ja imam filmove. Da li možeš da mi daš aparat?" Dao mi je aparat. Slikao sam Blace. U Blacu smo ostali jedno četiri dana... tri dana. Faktički stigli smo 3. aprila, 7. [aprila] smo izašli iz Blaca u Stankovac. Slikao sam sa ta dva filma.

Srećom otišao sam u Nemačku. Kad sam otišao u Nemačku, razvio sam film kod jednog fotografa. Gledam, znate, fotografije, tu bedu koju sam video, ali sada drugačije doživljavaš, sad iz jedne perspektive... jer smo sad faktički bili u Nemačkoj, znate, nismo imali taj strah. I videli su fotografije, počeli su da dolaze nemački novinari, razni intervjui. Između ostalog, jedna novinarka je videla fotografije i rekla: "Da li ih mogu koristiti?" "Au!" {onomatopeja}, rekao sam: "kako da ne!" Znate, mi smo jedva čekali da se to objavi, da vide šta doživljavaju Albanci. I ja sam... imam i sačuvane novine. Objavili su fotografije iz Blaca, dve fotografije, one koje... faktički one najstrašnije.

I nakon četiri-pet dana dolazi jedan saradnik iz tih novina, donosi mi je koverat. Doneo mi je sto maraka. Rekao sam: "Šta?" {sleže ramenima}. Rekao je: "Mi imamo ovaj... kao obavezu šta god novina objavi, moramo da platimo". Rekao sam: "Nisam to uradio zbog novca, više sam uradio zbog... više da se nešto afirmiše". Sećam se, znate, kakav gest, sto maraka su mi dali za objavljivanje tih fotografija. Imam novine, ne znam kako se zovu jer ne znam nemački. I ostali smo tri meseca u Blacu... u Nemačkoj. To je selo Pušendorf³¹, simpatično selo.

Anita Susuri: Kad ste se ovde vratili, u kakvom stanju ste našli radnju, stan?

Diljaver Pepa: Radnja je bila skroz opljačkana. Imao sam mašine... tada su dosta koštale te mašine koje sam imao u Mitrovici. Onda sam uzeo novije, te sam ostavio u Mitrovici. Ukrali su ih. Mašina za razvijanje filma, samo ona je koštala negde 50-60 hiljada maraka. Mašinu za film nisu... nisu je odneli šta ja znam, ali su je uništili... Razbijena radnja, pobacano... došao sam. Tada sam imao radnika, on je došao jedno dva dana pre mene. Rekao je: "Da li da počnem da čistim?" Rekao sam: "Počni da čistiš", rekao sam: "ja ću brzo doći". Tada sam imao radnju pod kirijom. Očistili smo, počeli smo polako, polako. Rad je počeo da se razvija. Život... život je počeo drugačije. Pomalo smo osećali to zadovoljstvo, što se kaže, slobode, znate, nismo više imali onaj strah. To...

Anita Susuri: Sada su i vaši sinovi nasledili posao, zar ne?

³¹ Opština u okrugu Firt u Bavarskoj, Nemačka.

Diljaver Pepa: Da (smeši se).

Anita Susuri: I dalje se bavite ovom profesijom...

Diljaver Pepa: Ovo nam je ostalo kao nasleđe... od oca, oni od nas, faktički i treća, četvrta generacija koja to radi. Ja sam penzioner, ali i dalje sam u radnji. Spremim im lep doručak, očistim im radnju... sve spremno. Tako da, imam dva sina, imam i ćerku. Ona je... Završila je Ekonomski fakultet u Engleskoj. Radi u Ministarstvu za integracije. Ova dvojica sinova, i oni su studirali, ali su malo zapostavili studije, odmaraju. Jedan ekonomiju, drugi pravo. Ali počeli su sa zanatom, vole zanat, znaju zanat, imaju uslove. Sad samo da im dobro ide.

Anita Susuri: Gospodine Diljavere, ako hoćete da dodate nešto za kraj... ili ako ste zaboravili da pomenete ili...

Diljaver Pepa: Znate, život je mnogo, što mi kažemo traje dugo, ali brzo prođe, kad prođe čini ti se kao sekvenca, kao sekund, dva... dva minuta. Sigurno sam mnogo toga zaboravio, ali vreme je toliko koliko nam služi. Možda neki drugi put.

Anita Susuri: Hvala vam mnogo za intervju i vreme.

Diljaver Pepa: Hvala i vama.